

Kattotiiliä varhaiskristillisestä Paliambelasta

Pirjo Hamari

Johdanto

Suomen Ateenan instituutti (perustettu 1984), kuten lähes kaikki muutkin ulkomaiset tiedeinstituutit Ateenassa, on perustettu myös arkeologiseksi kouluksi, jonka yhtenä tavoitteena on suorittaa arkeologisia tutkimuksia Kreikassa. Instituutin ensimmäiseksi omaksi arkeologiseksi kaivauskohteeksi valittiin Pohjois-Kreikassa Makedonian maakunnassa sijaitseva Paliambelaniminen kohde, jossa tiedettiin jo olevan varhaiskristillisen basilikakirkon jäänteet.

Paliambela Arethousan kylässä Strymoninlahden rannikolla valikoitui instituutin kaivauskohteeksi Thessalonikin 9. bysanttilaisen eforian johtajan, efori Charalambos Bakirtsiksen myötävaikutuksella. Thessalonikin eforialla olisi ollut tarjota suomalaiselle muitakin kohteita, mutta Paliambelan valitsemiseen vaikuttivat instituutin aiempaan tutkimukseen sopiva aikakausi sekä se, että kaivausalue sijaitsi valtion maalla, eikä instituutin näin ollen tarvinnut lunastaa kaivausaluetta ensin omistukseensa, kuten Kreikan lain mukaan on tehtävä yksityisellä mailla sijaitsevilla kohteilla.

Paliambelan tutkimukset aloitettiin vuonna 1999 koekaivauksilla. Tutkimuksia on koko ajan johtanut FT Arja Karivieri, ja apulaisjohtajana on toiminut FT René Forsell. Tutkimuksiin on osallistunut joukko

arkeologeja ja arkeologian opiskelijoita Suomesta ja Ruotsista. Itse liityin mukaan vuosina 2000 ja 2001. Kaivaukset on pääasiassa rahoittanut Suomen Ateenan instituutti ja Suomen Kulttuurirahasto.

Varhaiskristillinen Pohjois-Kreikka

Ajanlaskun alun jälkeisinä ensimmäisinä vuosisatoina kristinusko levisi nopealla tahdilla Palestiinasta länteen. Paavali liikkui käännytysmatkoillaan Vähä-Aasiasta länteen, ja suurin tie maitse kulki vanhaa roomalaisten idän valtatieä, Via Egnatiaa pitkin. Via Egnatialla oli koko roomalaisajan tärkeä merkitys pääväylänä Roomasta itään, Balkanin niemimaan länsirannalta Dyrrachiumista (Durrës) nykyisen Albanian alueelta itään Thessalonikiin ja Konstantinopoliin; nykyinen Ethniki Odos Thessalonikista itään noudattaa tien antiikinaikaista linjausta. (Hoddinott 1963:51-52). Via Egnatian varrelle oli syntynyt useita tärkeitä kaupunkeja, ja Kreikan alueella niistä tärkeimmät olivat roomalaisajan lopulla Thessaloniki ja Philippi.

Apostolien teot (16) kertoo Paavalin kulkeneen Makedoniaan saavuttuaan Philippin, Amphipoliksien ja Apollonian kautta Thessalonikiin. Alueelle alkoi syntyä nopeasti seurakuntia, ja 400-luvulle tultaessa seutu oli jo pääosin kristillistä. Rooman valtakunta toimi aktiivisesti itäisillä alueillaan, ja

Konstantinopolin merkitys kasvoi koko keisariajan. Konstantinopolista tuli pääkaupunki vuonna 330 jKr. ja kristinuskon julistettiin valtionuskonnoksi vuonna 391 jKr. Länsi-Rooman kukistumisen jälkeen 400-luvun lopulla Itä-Rooma ja Bysantti jatkoivat Rooman valtakunnan henkisenä ja kulttuurisena perillisenä. Myös Thessalonikin ja sen lähialueiden merkitys kasvoi yhtä aikaa pääkaupungin kanssa.

Basilika-kirkon syntyminen

Varhaiskristillisyyden tehokkaaseen levittymiseen ja kristinuskon vakiintumiseen vaikutti suuresti uuden uskonnon organisoituminen eli seurakuntalaitos. Ennen uskonvapauden julistamista 313 jKr. keisarikunnassa ei varsinaista kirkkorakentamista ollut, vaan uskontoa harjoitettiin soveliaissa yksityistiloissa, kuten isommissa porvaristaloissa (Krautheimer 1986:23-37). Konstantinuksen (324-337) uskonrauhan ja myöhemmän kristinuskon valtionuskonnoksi julistamisen myötä avautui myös mahdollisuus avoimeen ja julkiseen kirkkorakentamiseen. Ensimmäiset kristilliset kirkot eli yksinomaan uskonharjoittamiselle varatut uudet tilat rakennettiin 300-luvulla jKr. (Krautheimer 1986:40-41).

Kirkkorakentamisen varhaisimmassa vaiheessa kirkkojen pohjakaavat saattoivat olla kovinkin toisistaan poikkeavia ja erityisesti keisarillisen rakentamisen piirissä hyvin monimuotoisia. Hiljalleen käyttöön vakiintui kuitenkin basilikaalinen, pitkänomainen ja hallimainen tila, joka nousee kirkkorakentamisen perusmuodoksi 400- ja 500-luvuilla jKr. Varhaiskristillisen basilikan pääelementit ovat keskilaiva ja kaksi tai neljä sivulaivaa, jotka yleensä on erotettu päälaivasta pylväsriveillä tai seinämällä. Päälaivan toisessa päässä on apsis, puolipyöreä päätytila, jossa Kreikan varhaisissa basilikoissa usein on kolmiportainen, apsisen muotoa noudattava istuin papistolle

sekä piispanistuvin (synthronon) keskellä. Kirkkotilaan kuuluu myös yleensä kaikki laivat kattava eteinen (narthex) sekä atriumtila kirkon edessä (ks. kuva 6). Hiukan myöhemmin kirkkoihin alkaa ilmestyä myös lisää sivutiloja monimutkaistuvaa liturgiaa varten; näistä yksi esimerkki oli kastekappeli, baptisterion, narthexin pohjoissivulla. (Krautheimer 1986: 94-95).

Kun varsinainen kirkkorakentaminen 300-luvun jälkeen saattoi alkaa, nousi Kreikkaan 300- ja 500-lukujen välissä runsaasti varhaiskristillisiä kirkkoja, suurempia ja pienempiä, runsaasti koristeltuja seurakuntien ja kaupunkien episkopaalisia keskuskirkkoja ja pienien maaseudun seurakuntien vaatimatompia kirkkoja. Basilikakirkkoja on tutkittu Kreikassa runsaasti sekä kaupungeissa että maaseuduilla; hyviä esimerkkejä on mm. Korintissa, Thebassa ja Epidauroksessa. Pohjois-Kreikan alueella varhaiset tunnetut isot basilikakirkot, Thessalonikin Acheiropoietoksen nimellä kulkeva kirkko ja Philippin "Extra muros"-basilika, rakennettiin 400-luvulla, ja kummatkin olivat kolmi-laivaisia basilikakirkkoja. (Krautheimer 1986; Hoddinott 1963:99-100).

Pohjoisessa Kreikassa erityisesti Thessalonikiin mutta myös sen lähialueille nousi runsaasti kristillisiä kirkkoja. Thessalonikissa oli 400- ja 500-luvuilla jKr. jo lukuisia kirkkoja, samoin Philippiin oli rakennettu 500-luvulla suuria ja komeita kirkkoja, kuten basilika A:ksi nimetty kirkko (Hoddinott 1963). Seudun hienommat varhaiskristillisten kirkkojen jäänteet löytyvät kuitenkin antiikin Amphipoloksen kaupungin viereiseltä ylängöltä, jossa on pienellä alueella kuusi erilaista varhaiskristillistä kirkkoa, neljä basilikaa ja kaksi pohjakaavaltaan muun muotoista kirkkoa 500- ja 600-luvuilta (kuva 1, kuva 2). Amphipolis sijaitsee vain 30 kilometrin päässä Paliambelasta itään.

Näiden Thessalonikin, Philippin ja Amphipoloksen "kaupunkikirkkojen" lisäksi jokaisella seurakunnalla oli oma seurakuntakirkkonsa, pieniä, vaatimattomammin

Kuva 1. Amphipolis, basilika Γ 400-luvun lopulta. Kuva P. Hamari.

Kuva 2. Amphipolis, keskuskaavallinen kirkko 500-luvulta. Kuva P. Hamari.

koristeltuja maaseutukirkkoja, jollainen Paliambelan kirkkokin todennäköisesti on.

Varhaiskristillisten basilikoiden rakennustekniikkaa

Kirkot rakennettiin niistä materiaaleista, mitä paikallisesti oli parhaiten saatavilla. Vähä-Aasiassa kirkot ovat usein yksinomaan kivistä ja laastista tehtyjä, mutta Konstantinopolissa ja siitä länteen kirkot rakennettiin joko tiilestä tai vuorotellen kivistä ja tiiliriveistä - tekniikka, jota näkee yleisesti myöhemminkin bysanttilaisella kaudella. Muun muassa Philippin 500-luvulta jKr. peräisin olevassa varhaiskristillisessä basilikassa B tämä tekniikka näkyy hyvin (kuva 3). (Dodge 1987; Krautheimer 1986; Lemerle 1945).

Kirkkojen sisätilat koristeltiin, mikäli mahdollista, värillisillä marmorilaatoilla tai seinämaalauksilla sekä mosaiikein. Päälaivan ja sivulaivojen välissä oli joko seinämä tai pylväsrivit, joiden pylväiden kapiteelit koristeltiin varhaiskristilliselle ajalle tyypillisin kasvikoristeisin tai ristikoristeisin kapiteelein. Päälaiva oli usein erotettu sivulaivoista marmorisin tai puisin aidoin; näitä kuoriaitoja tai niiden fragmentteja löytyy usein varhaiskristillisten kirkkojen kaivauksista, kuten Paliambelastakin. Lattiat oli katettu mosaiikein, marmorilaatoin tai tiilin. Mosaiikit sisältävät varhaiskristillistä symboliikkaa, kuten lintuja, peuroja, kaloja, lähteiden kuvauksia ja

kasviornamentiikkaa.

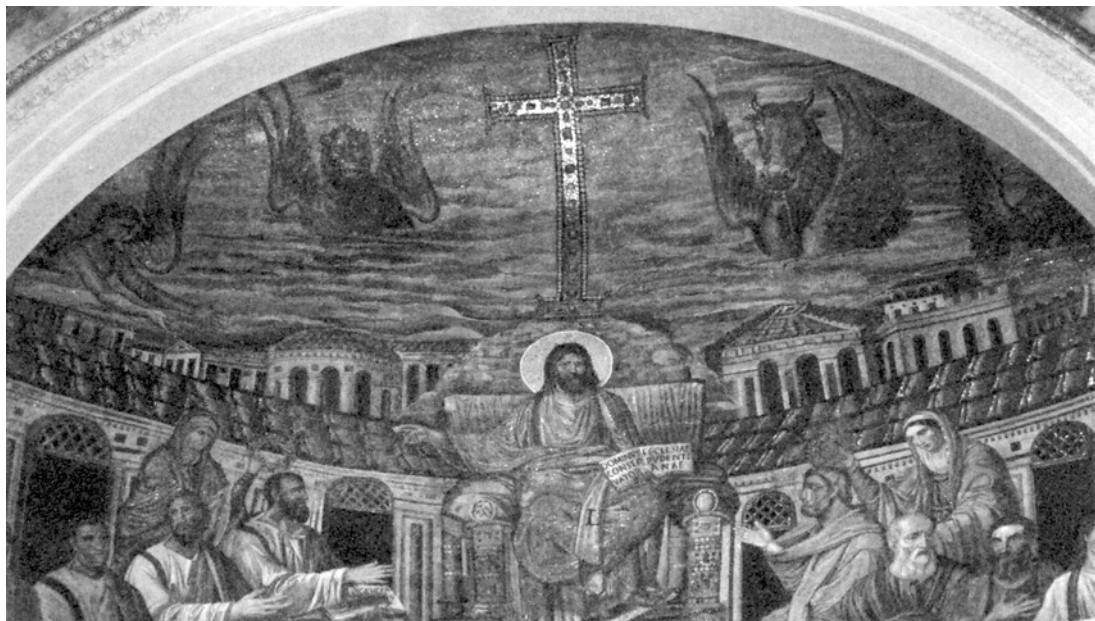
Kirkkojen kattorakenteet olivat ilmeisesti pääosin puuta Kreikassa. Sisäkatto saattoi olla katettu laatoin tai puisin kasetein, mutta saattoi olla myös avonainen varsinaiseen ulkokatteeseen asti. Ulkokatteena on kirkkoissa Kreikassa käytetty pääosin poltettua tiiltä tai liuskekivilaattoja, samoin kuin muussakin julkisessa ja yksityisessä rakentamisessa. (Orlandos 1952-1956).

Tiilikatot

Ensimmäiset tunnetut kattotiilet (siis poltettua savea olevat) ovat peräisin jo

Kuva 3. Philippi, basilika B 500-luvulta. Vuorotellen vaihtelevia kivi- ja tiilirivejä seinärakenteissa. Kuva P. Hamari.

Kuva 4. Santa Pudenziana, Rooma. Tiilikattoa mosaiikissa 400-luvulta jKr. Kuva P. Hamari.

arkaisesta Kreikasta 2. vuosituhannelta eKr., ja sekä Italian niemimaalla että Kreikassa talot ja julkiset rakennukset olivat antiikin aikana lähes poikkeuksetta tiilillä katettuja. Arvokkaimmissa rakennuksissa katetiilen materiaali saattoi olla myös pronssia tai marmoria. Tiilirakentaminen kokonaisuudessaan yleistyi Augustuksen ajan (27 eKr.-14 jKr.) jälkeen, ja Roomassa tiilien valmistus nousi viimeistään keisariajan alussa jo merkittäväksi teollisuudeksi. Keisariajalla ja varhaisbysanttilaisella/varhaiskristillisellä ajalla tiilirakentaminen ja tiilikatot olivat hyvin yleisiä Italiassa ja Kreikassa. (Brodrick 1987:5-10; Dodge 1987; Wikander 1988:204; Wikander 1989). Tästä syystä myös Välimeren alueen yleisin löytö-materiaali tältä kaudelta ovat tiilenpalaset, joita löytyy aina runsain määrin niin inventoinneissa kun kaivauksissakin. Tiilimateriaalin runsauden, homogeenisuuden ja vaivalloisuuden takia sitä on hyvin niukasti otettu talteen kaivauksissa ja myöskin tutkittu aika vähän.

Roomalaisaikainen terrakottakattotiili pysyi satoja vuosia samanlaisena. Kreikan

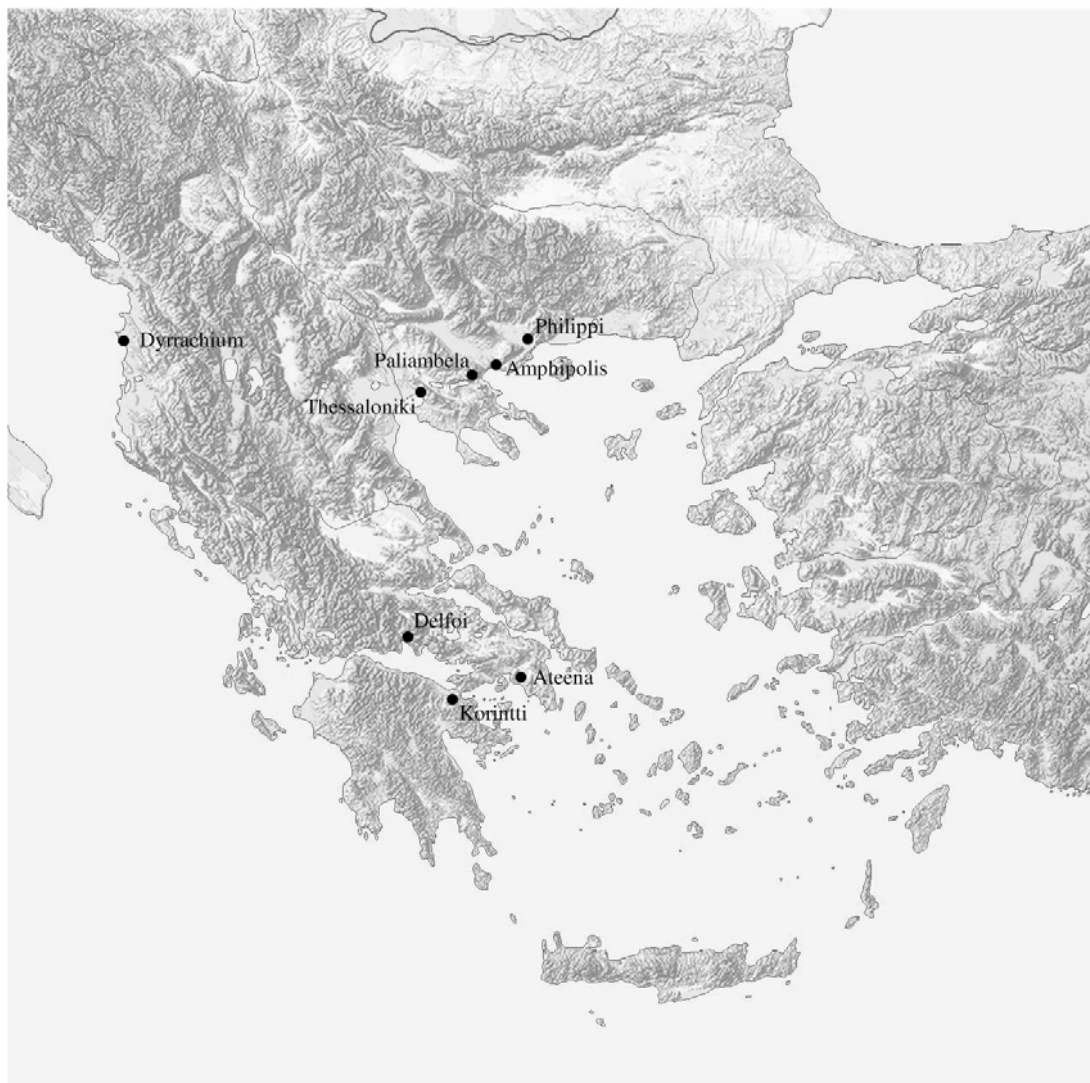
alueella vaihtelu oli hiukan suurempaa kuin Italian niemimaalla, koska Kreikassa käytettiin roomalaisten tiilien rinnalla omia, hellenistiseen perinteeseen pohjaavia kattotiiliä. Roomalaisajalla Kreikassa oli käytössä periaatteessa kahta eri kattotiilityyppiä, ns. korinttilainen tiili (joka muistuttaa enemmän tyypillistä laattamaista roomalaista kattotiiltä) sekä lakonialainen, kaareva kattotiili (Wikander 1988; Wikander 1989). Näitä kahta tyyppiä laakeaa kattotiiltä yhdistettiin kapeisiin, kourumaisiin katetiiliin, ja näiden yhdistelmästä syntyi tyypillinen roomalainen katto, jota näkyy mm. erilaisissa, antiikin rakennuksista säilyneissä kuvauksissa, kuten Rooman Santa Pudenzianan apsisen mosaiikissa 400-luvulta (kuva 4). Tällainen laakea kattotiili - kourumainen katetiili - yhdistelmä jatkaa elämäänsä keski- ja myöhäisbysanttilaiselle kaudelle, ja korvautuu sitten vähitellen joko Keski-Euroopassa tyypillisillä aaltomaisilla yhdistelmätiilillä tai Välimeren maissa pelkillä vuorotellen oikeinpäin ja ylösalaisin asetelluilla ja laastilla kiinnitetyillä kourutiilillä. (Ousterhout 1999; Wikander 1989).

Kattotiilet olivat roomalaisajan runsas-
volyymin kauppatavara amforoiden ohella.
Suurin osa kattotiilistä lienee kuitenkin
valmistettu melko lähellä niiden käyttöpaikkaa,
koska niiden valmistus oli teknisesti ja
savikkojen kannalta mahdollista lähes missä
tahansa kerisarikunnan alueella, ja toisaalta
tiilimateriaalin luonnollisten kuljetusongelmien
vuoksi. (Brodribb 1986; Theocharidou 1988a).
Roomalaisen kattotiilen keskimääräinen koko
oli Blaken (aika vanhan) arvion mukaan 36 x 41

cm ja paksuus 3-4 cm (Blake 1947). Tiiltien
paino on siis ollut noin 10-20 kg kappaleelta -
tosiasia mikä näkyy myös antiikin
kirjallisuudessa esiintyvissä maininnoissa
kattotiiltien käytöstä tappavana aseena mm.
kaupunkien mellakoissa (Barry 1996).

Tiilien leimaaminen, joka on antanut niin
hyvät mahdollisuudet roomalaisen tiili-
teollisuuden tutkimiseen lännessä, ei vali-
tettavasti anna samantasoista mahdollisuutta
itäisellä Välimerellä. Tiiliä on kyllä leimattu

Kartta 1. Karttaan on merkitty tärkeimmät tekstissä mainitut kohteet. © Interactive Ancient Mediterranean.

vielä varhaiskristilliselläkin kaudella, mutta enemmän vain Konstantinopolin vaikutusalueella, ja sielläkin niiden sisältö oli kutistunut yhteen nimeen tai monogrammiin. Tiilissä on esim. keisareiden nimiä ja muita erisnimiä sekä julkisten rakennusten nimiä. Thessalonikin alueella eli toisaalta traditio, jossa tiilet saivat leiman sijasta reliefikoristeen tiilen tekemisessä käytetyn muotin pohjasta. Nämä leimat olivat pääosin tyyllitetyjä monogrammeja, mutta myös symboleita, kuten ristiä ja tähtiä. Sama traditio tunnetaan muualtakin Kreikasta mutta myös mm. Dyrrachiumista nykyisen Albanian alueelta (Hill 1986; Manacorda 2000; Theocharidou 1988a; Vickers 1973; Zheku 1972).

Paliambelan kirkko ja sen löydöt

Paliambelan pieni basilika sijaitsee Thessalonikista noin 70 kilometriä itään,

Halkidikin ”kolmisormisen” niemimaan itäjuuressa, muutama kilometri Strymonin lahden pohjukasta (kartta 1). Paliambela sijaitsee rannikolta Arethousan nykyiseen kylään menevän tien varrella; tie kulkee pitkin laakeaa laaksoa, joka on aina toiminut kulkureitinä Makedonian sisämaasta rannikolle (kuva 5). Paikkakunnalla kerrotaan Aleksanteri Suuren joukkoineen käyttäneen laaksoa lähtiessään Persian sotaretkelle. Joka tapauksessa kirkko on sijainnut luontaisen kulkureitin varrella sisämaan ja rannikon rajalla. Paikan etäisyys rannikkoa noudattelevasta Via Egnatiasta ei ole muutamaa kilometriä suurempi. Alueella on merkkejä (hautoja, muurirakennelmia, tiiltä, löytöjä) jo vanhemmasta, pääosin roomalaisaikaisesta asutuksesta, ja paikalla lienee ollut asutusta myös varhaiskristillisellä ajalla; Paliambelan kirkko on ollut pieni seurakuntakirkko. Se on pienuudestaan huolimatta sijainnut kuitenkin edullisella paikalla suurien valtavyölien läheisyydessä

Kuva 5. Paliambelan aluetta sisämaahan päin katsottuna. Kaivausalue jää kuvan vasempaan alakulmaan. Kuva P. Hamari.

Kuva 6. Paliambelan basilikakirkko. Kuva P. Hamari.

Paliambelan kirkko on kolmilaivainen, atriumilla varustettu basilika (kuva 6). Kirkonrauniot tulivat esiin tienrakennustöiden yhteydessä 1991, kun puskutraktori paljasti tietä tehdessään maakerrosten alta esiin lattiamosaiikkeja. Niitä luultiin ensin roomalaisen huvilan mosaiikeiksi, mutta Thessalonikin klassillisen eforian vuonna 1993 aloittamissa pelastuskaivauksissa todettiin melko pian että kyse on villan sijasta pienestä varhaiskristillisestä basilikakirkosta. Eforian kaivauksissa paljastettiin osa keskilaivan ja narthexin mosaiikeista sekä eteläinen laiva, mutta muuten kirkon alue jätettiin koskemattomaksi. Koska kirkko sijaitsee rinteellä laakson laidalla, on ylärinteeltä valunut maa peittänyt sen maakerrosten alle, ja varsinkin pohjoislaivaa peittivät parimetrisetkin maakerrokset. Instituutin kaivauksissa kirkon alueelta on kaivettu

Kuva 7. Narthexin kolmessa huoneessa oli kussakin erilainen mosaiikki, Kuva P. Hamari.

Kuva 8. Peuramosaiikki narthexin eteläisestä huoneesta. Kuva P. Hamari.

esille lähes koko pohjoislaiva, loput keskilaivasta sekä osa atriumalueesta.

Kirkon keskilaiva on koristeltu opus sectile-mosaiikein sekä geometrisin tessellatum-mosaiikein. Nathexin kolmesta peräkäisestä huoneesta kahdessa on kuvallinen tessellatum-mosaiikki ja yhdessä geometrinen vastaava (kuva 7). Mosaiikkien kuvamaailma on varhaiskristillinen: lähde, malja, peura, erilaisia eläimiä ja kasviornamenteja (kuva 8). Narthexin seinämässä oli myös jäänteitä seinämaalauksesta. Seinärakenteita ei juurikaan ole jäljellä; ne osat mitkä ovat pystyssä, on tehty paikallisesta kivistä ja laastista. Pohjoislaivan alueelta on kuitenkin kaivauksissa tullut esiin sortuneita seinä- ja kaarirakenteita, jotka on tehty tiilistä muuraamalla. Keskilaivan ja sivulaivojen välillä on kaivauksissa todettu seinämä, mutta se ei ole alkuperäinen, vaan rakennettu uudelleen joskus kirkon myöhemmässä käyttövaiheessa. Laivojen välissä on voinut jossain vaiheessa olla pylväikkö, sillä kaivaukselta on löydetty yksi kasviorna-

mentein koristeltu marmorikapiteeli. Mosaiikkien perusteella kirkko ajoittuu 400-luvun lopulle tai 500-luvun alkuun jKr. (Adam-Veleni 1995; Karivieri 1999; Karivieri 2003).

Basilikan kaivauksissa on tullut esille runsaasti myöhäisroomalaista ja jonkin verran slaavilaista keramiikkaa, pronssi- ja hopeakolikoita, lasia (sekä ikkunoita että lasiesineitä), lyijypuitteita lasi-ikkunoista, pronssi- ja rautaesineitä, marmorinen liturginen malja sekä marmorinen kapiteeli. Keramiikkamateriaali on tyypillinen kokonaisuus myöhäisen roomalaisajan keramiikkaa, karkeaa keittiökeramiikkaa erilaisista keittiöastioista sekä hienompaa tarjoilu- tai pöytäkeramiikkaa. Joukossa on myös tyypilliseen tapaan runsaasti tuontitavaraa mm. Italiasta, Vähä-Aasiasta ja Afrikasta. Slaavilainen keramiikka kertoo pohjoisesta tulleista barbaarilaumoista, joita tuli Kreikkaan koko 400-luvun ja jotka 500-luvun lopulla aiheuttivat laajamittaista hävitystä alueella (Hoddinott 1963).

Kuva 9. Kattotiilituhokerrosta atriumin alueelta. Kuva P. Hamari.

näkymään esim. tiilileimoja. Paliambelan kirkon tiilikatto on kirkon tuhouduttua joko sortunut tai tippunut tulipalon aikana alas ainakin paikoin yhtenäisenä ja jäänyt tai jätetty sijoilleen. Tiili on ollut myös suosittu kierrätysmateriaali - kirkostahan puuttuvat kaikki koristeluun ja rakentamiseen käytetyt marmorit - joten on onnekasta että Paliambelassa saatiin talteen kokonaisia tiiliä.

Paliambelan kattotiilet ovat kaikki lakonialaista mallia: tiilet ovat lähes suora-kulmaisia ja hiukan kaarevia (kuva 10). Tiilet kaartuvat koko matkaltaan sen verran, että reunan huippu on keskimäärin 6 cm korkeudella pohjan tasosta. Tiilet ovat voimakkaan oranssin värisiä tai hiukan tummemman tiilenpunaisia, ja niin hyvin poltettuja että ne kalisevat koputettaessa. Tiilet ovat nykymittapuun mukaan kooltaan hyvin suuria: Paliambelan

Lakonialaisia kattotiiliä

Kaivauksien aikana lähes koko kaivausalueelta, joka kattoi siis osan kirkon edustalla ollutta atriumia sekä lähes koko pohjoislaivan, tuli esille melko yhtenäinen tiilituhokerros. Kerroksessa oli säilynyt kattotiiliä myös in situ, ei enää ehjinä mutta paikalleen hajonneina (kuva 9). Tilanne lienee melko harvinainen kreikkalaisittainkin; vaikka tiilituhokerroksia löytyy usein, ovat ne yleensä pientä tiilisilppua, joka poistetaan tärkeimpien kerrosten tieltä ja yleensä heitetään menemään, ellei paloissa satu

kattotiilien keskiarvoinen koko on 42 x 82 x 3 senttiä, eli ne ovat yhtä pitkiä ja melkein yhtä leveitä kuin Helsingin Sanomien aukeama, mutta paksumpia kuin sunnuntainumero. Kokonaisena mitattavissa olleiden tiilien keskimääräinen paino on Paliambelassa noin 15 kiloa, joten ne ovat todella olleet vaarallinen ase heitettynä tai tiputettuna. Tämänmuotoiset tiilet ovat olleet yleisiä varhaiskristillisen ajan Kreikassa, ja ovat käytössä pitkälle bysanttilaiselle ajalle (Orlandos 1952-1956; Ousterhout 2000).

Tiilissä ei ole mitään muotoiluja katolle asettelua varten, kuten roomalaisissa tiilissä,

joiden kulmia ja reunoja on kolottu paikalleen latomisen helpottamiseksi. Tiilet ovat kuitenkin yleensä hiukan kapenevia pituusakselillaan, eli ne on voitu asettaa katolle niin että alemman tiilirivin leveään yläpäähän on asetettu ylemmän rivin tiilen kapeampi alapää (kuva 11). Tiilet on saatettu muurata laastilla paikalleen; joissain tiilissä on vielä jälkiä laastista. Samoin tiilten välisen vertikaalin sauman peittäneet kourutiilet on muurattu paikoilleen. Näin näkee vielä nykyäänkin tehdyn vanhoissa tiilikatoissa Kreikassa (uudemmat ovat yleensä jo paikalleen loksahdavia pieniä yhdistelmätiiliä).

Sormiviivakoristeita ja eläinten jälkiä

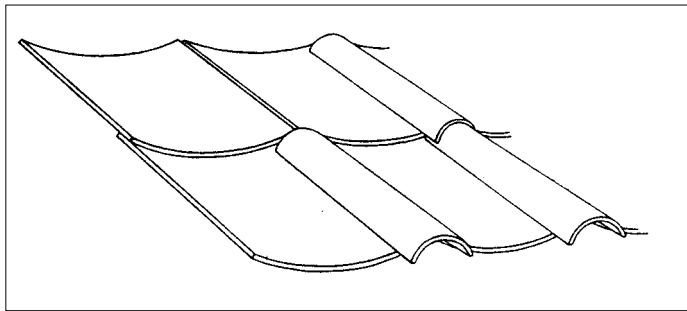
Paliambelan tiilten sym- paattisin piirre on niiden ”ulkopintaan” eli katolla ylöspäin jäävälle pinnalle tehdyt koristeet tai pinnalle syntyneet muut jäljet. Yhtä lukuun ottamatta kaikissa kokonaisena säilyneissä (tai löydettyissä) tiilissä oli ulkopinnalla sormilla piirretty yksinkertainen koriste, sormiviivakoriste, jota englanninkielisessä kirjallisuudessa nimitetään termillä ”signature”, signatuuri (ks. kuva 10). Näitä signatuureja tunnetaan runsaasti roomalaisista tiilistä, erityisesti Englannista, jossa 100-300 - lukujen jKr. legioonalaistilissä olevia signatuureja on julkaistu ja tutkittu jonkin verran. (Brodrigg 1979; Brodrigg 1987).

Paliambelan tiilissä on yhteensä ainakin 12 päätyyppiä signatuureja, todennäköisesti enemmänkin, koska kaikista viivakoristeisista

Kuva 10. Lähes kokonainen kattotiili, jossa erottuu selvästi sormin vedetty signatuuri. Kuva P. Hamari.

tiilenpaloista ei voitu todeta minkälaisen signatuurin osa ne ovat voineet olla. Signatuurityypeistä yleisimmät ovat puolikaaren muotoiset viivat ja kahdeksikon tiilen pinnalle muodostavat viivat. Signatuurit on sijoitettu tiilen toiseen päähän, ja voidaan olettaa, että niiden on ollut tarkoitus jäädä näkyville katolla. Signatuurit on vedetty sormilla tiilen valmistusvaiheessa jo hiukan kuivuneelle tiilenpinnalle ennen polttoa - voi vain kuvitella että Hesarin kokoinen kirjoitus- ja piirtokelpoinen tila (harvinaisuus antiikin

Kuva 11. Lakonialainen tiili-järjestelmä, jossa kaarevat tiilet aseteltiin päällekkäin ja saumat peitettiin puolipyöreillä katetiilillä. Kuva Wikander1988, fig. 7.

aikana) on tarjonnut houkuttelevan pinnan halukkaalle taiteilijalle.

Signatuurien todellista merkitystä tiilien valmistuksessa ei tiedetä, mutta niiden on arveltu olleen mm. valmistajan merkkejä, tai mahdollisesti eräänlaisia kiltamerkkejä (Bridribb 1979). Mitään tiilileimojen kaltaisia yksilöllisiä tunnisteita ne eivät ole, sillä samanlaisia signatuureja kuin Paliambelan

Kuva 12. Eläintenjaljet tiilissä ovat syntyneet valmistusvaiheessa, kun tiilet ovat olleet kuivumassa ulkona. Kuva P. Hamari.

tiilissä on samanaikaisissa kattotiilissä mm. Thessalonikissa ja pohjoisemmassa nykyisen Albanian alueella, kuten myös Englannin provinssiroomalaisissa legioonalaistiilissä muutama sata vuotta aiemmin. (Bridribb 1979; Hidri 1987; Theocharidou 1988a). Signatuurikuvioiden selvä homogeenisuus ja muodon vähäinen vaihtelu pitkän ajan kuluessa tai alueellisesti viittaa kuitenkin jonkinlaisten sääntöjen tai mallikirjojen noudattamiseen - siis tiilen pintaan sormiviivoja vedellyt taiteilija ei ole saanut toteuttaa itseään aivan vapaasti.

Kuva 13. Yhdessä seinätiilessä näkyy kahden kissan tassun jäljet, toinen niistä oli pentu. Kuva P. Hamari.

Eläinten jäljet kertovat siitä faunasta, joka alueella on liikkunut varhaiskristillisellä ajalla, ja erityisesti siitä faunasta, joka on kulkenut tai saanut kulkea vapaasti asutuksen ja työpaikkojen lähellä. Antiikin aikaisissa tiilissä esiintyy aika yleisesti eläinten jälkiä. (Cram & Fulford 1979).

Ristireliefitiiliä ikkunakaarissa

Myös kaivauksella esiin tulleissa seinä- ja lattiatiilissä on koristeita. Suurin osa kokonaisista seinätiilistä löytyi pohjoislaivasta, kun kaivauksissa paljastui kappaleita romahtaneista seinärakenteista, muun muassa muutama

Kattotiilien pinnalla on myös tiilten kuivumisvaiheessa niille jääneitä eläinten jälkiä. Tiilten valmistusprosessien aikana tiilet levitettiin muotoilun jälkeen muutamaksi päiväksi ulkoilmaan tai harvarakenteisiin suojiin kuivumaan nahkeiksi ennen polttoa. Tänä aikana on erilaisilla eläimillä selvästi ollut mahdollisuus kävellä kuivausalueilla ja jopa tiilten pinnoilla. Paliambelan tiilien pinnoille ovat jälkiään pääosin jättäneet Capridae-lajin sorkat eli todennäköisesti vuohet tai lampaat (kuva 12). Yhteen seinätiileen ovat jälkensä jättäneet myös sekä täysikasvuinen että pentukissa (kuva 13).

kaariholvin pätkä. Seinätiilet ovat standardikokoisia, suurin osa niistä on suorakaiteen muotoisia, kooltaan noin 29 x 35 x 4 senttiä. Kaikissa jotakuinkin ehjissä tiilissä oli jonkinlainen koristelu yläpinnalla, eli sileämmällä pinnalla, ja suuressa osassa fragmenttejakin näkyi koristetta, joten voidaan olla aika varmoja siitä, että suurin osa seinätiilistä oli koristeltuja. Selvästi yleisin koriste oli tiiltä diagonaalisesti, kulmista kulmiin, halkova yksin-, kaksin- tai kolminkertainen sormin vedetty risti. Tätä ristiä ei ehkä kannata sanoa koristeeksi, koska sillä on todennäköisesti ollut myös käytännön

Kuva 14. Ristireliefitiili. Kuva P. Hamari.

merkitys, eli tiilen pinnan uurtaminen on parantanut laastin pitävyyttä ja seinän kestävyttä. Tällaista ristiuurrosta on käytetty jo roomalaisella ajalla ainakin Kreikan alueen tiilissä, ja näillä ristiuurrostitiilillä on voitu myös laatoittaa lattiapintoja. Thessalonikissa samanlaisia tiiliä on näkyvissä in situ mm. seinärakenteissa Galeriuksen palatsikompleksin, joka on rakennettu 300-luvulla jKr. On mahdollista, että tämän tyyppiset tiilet ovat uudelleenkäytettyjä roomalaisaikaisia tiiliä. Rakennusmateriaalien uudelleenkäyttö oli myöhäisantiikin aikana hyvin yleistä. (Theocharidou 1988b).

Paliambelan kirkon pohjoislaivasta tuli esille myös Thessalonikin alueelle tyypillisiä reliefikoristeltuja tiiliä. Näihin seinätiiliin syntyi reliefi niiden tekovaiheessa, sillä varhaiskristillisen ajan tiilet valmistettiin Thessalonikissa "valamalla" ne pohjallisiin muotteihin, joiden pohjaan kuvio oli

kaiverrettu. Paliambelan reliefitiilissä oli ristikuvio sekä tähti/aurinkokuvio; näistä ristikuviollisia tiiliä löydettiin enemmän. Ristireliefikuviosten tiilien (kuva 14) risti on tasavartista tyyppiä, joita näkee runsaasti mm. varhaiskristillisten basilikoiden kuoriaitausten koristeina. Ristit on muotoiltu huolellisesti ja kauniisti, ja ristikoristelu tarkoittaa, että ne on todennäköisesti valmistettu kirkkorakentamista varten, vaikka tällaisia ristiitiiliä on käytettykin mm. Thessalonikin kaupunginmuureissa. (Theocharidou 1988b; Vickers 1973).

Toinen reliefikoristelun motiivi tiilissä on tähti- tai aurinkokuvio. Tähtikuvio on elänyt pitkän historian Kreikan alueella, ja sitä esiintyy erilaisissa koristeluissa koko bysanttilaisen kauden. Samanlaisia tähti-reliefitiiliä on mm. Dyrrachiumin (Durrës) samaan aikaan rakennetusta kaupunginmuurista nykyisen Albanian alueelta. (Zheku 1972).

Tiilimateriaalin tutkimus on mielenkiintoista ja Paliambelan tiilet tarjoavat keskimääräistä paremman materiaalin tutkimukselle. Koko kaivaus tullaan julkaisemaan ehkä vuoden 2004 aikana Suomen Ateenan instituutin julkaisusarjassa.

Kirjallisuus

- Adam-Veleni, P. 1995. Ανασκαφή παλαιοχριστιανικής βασιλικής στην Αρέουθουσα Ν. Θεσσαλονίκης. *AEMΘ* 9, 351-365. Thessaloniki.
- Barry, W. D. 1996. Roof Tiles and Urban Violence in the Ancient World. *Greek, Roman and Byzantine Studies* vol. 37, 55-74. Durham.
- Blake, M. E. 1947. *Ancient Roman construction in Italy from the prehistoric period to Augustus*. Washington.
- Brodrribb, G. 1979. Markings on brick and tile. In: McWhirr (ed.): *Roman Brick and Tile. Studies in manufacture, distribution and use in the Western empire*. BAR Int. Series 68, 1979: 211-220.
- Brodrribb, G. 1987. *Roman Brick and Tile*. Gloucester.

- Cram, L. & Fulford, M. 1979. Silchester tile making – the faunal evidence. In: McWhirr (ed.): *Roman Brick and Tile. Studies in manufacture, distribution and use in the Western empire*. BAR Int. Series 68, 1979: 201-209.
- Dodge, H. 1987. Brick construction in Roman Greece and Asia Minor. In: Macready & Thompson (eds.): *Roman architecture in the Greek world*, 106-116. London.
- Hidri, S. 1987. Varrët e bazilikës së Arapajt. *Iliria* 2: 193-211. Tirana.
- Hoddinott, R. F. 1963. *Early byzantine churches in Macedonia and southern Serbia*. New York.
- Karivieri, A. 1999. Οι νέες αρχαιολογικές έρευνες στα Παλιαμπελα Αρέθουσας. *AEMΘ* 13, 117-121. Thessaloniki.
- Karivieri, A. 2003. Arethousa 2002. *Fossa* 2/ 2003:4-8.
- Krautheimer, R. 1986. *Early Christian and Byzantine Architecture*. New Haven/London.
- Lemerle, P. 1945. *Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine*. Texte. Paris.
- Manacorda, D. 2000. I diversi significati dei bolli laterizi. In: Boucheron, Broise & Thébert (eds.): *La brique antique et médiévale*: 127-159. École Française de Rome.
- Orlandos, A. 1952-1956. Η ξυλοστεγός παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης. Ateena.
- Ousterhout, R. 1999. *Master Builders of Byzantium*. Princeton.
- Theocharidou, K. 1988a. Συμβολή στη μελέτη της παραγωγής οικοδομικών κεραμικών προϊόντων στα βυζαντινά και μεταβυζαντινά χρόνια. *Δελτίον της χριστιανικής αρχαιολογικής εταιρείας 1985-1986*. Ateena.
- Theocharidou, K. 1988b. *The architecture of Hagia Sophia, Thessaloniki*. BAR Int. Series 399. London.
- Vickers, M. 1973. Fifth-century brickstamps from Thessaloniki. *The Annual of the British School at Athens*, no. 68:287-294. London.
- Wikander, Ö. 1988. Ancient roof-tiles – use and function. *Opuscula Atheniensia* XVII:15, 203-216. Stockholm.
- Wikander, Ö. 1989. Roman and medieval tile-roofs. Evidence from representations. *Opuscula Romana* XVII:14, 191-203. Stockholm.
- Zheku, K. 1972. Decouvertes epigraphiques sur les murs de ceinture du chateau Fort de Dures. *Studia albanica* 1: 121-133. Tirana.